

KUNST VAN EGYPTE

De eerste grote historische culturen ontstaan ongeveer gelijktijdig omstreeks 3500-3000 voor Christus in het Tweestromenland (Mesopotamië) en in de Nijldelta (Egypte). In de Egyptische geschiedenis gebruikt men onderstaande chronologie:

- Oude Rijk: 2800 - 2300 v.C.
- Middenrijk: 2200 - 1800 v.C.
- Nieuwe Rijk: 1600 - 1100 v.C.
- Saïtische Periode: 700 - 500 v.C.

1. Kenmerken van de Egyptische samenleving

1. De NIJL als LEVENSADER

Egypte is een geschenk van de Nijl (Herodotos). De jaarlijkse overstromingen van de Nijl zorgen voor een bijzonder vruchtbare vallei. Via een uitgekiend irrigatiesysteem slagen de Egyptenaren erin om deze vruchtbare strook sterk uit te breiden. Egypte kent daardoor een bloeiende landbouw en veeteelt. Het land staat dus economisch zeer sterk en heeft alle troeven in handen om een grootmacht te worden.

2. Centrale rol van de FARAO

De farao is tegelijk koning (hoofd van de adel) en god (hoofd van de priesters). Hij heeft onbeperkte macht en is de sleutelfiguur van het hele maatschappelijke en godsdienstige leven. Hij is dan ook dominant aanwezig in de kunst, zowel in de paleiskunst (bijna geheel verloren) als in de officiële kunst.

3. GODEN (theocentrisme, theocratie)

De Egyptenaren vereerden hun talrijke goden in kolossale tempels. Het waren bovendien meestal geen alleenstaande gebouwen. Ze maakten deel uit van echte tempelcomplexen. Dat van Karnak was zelfs 50 ha. groot. De tempels waren opgetrokken in kalksteen of graniet of soms uit de rotsen gehouwen (vb. Aboe Simbel). Het klassieke tempelplan bestaat uit volgende delen:

- a) **Sfinxenlaan**: een sfinx had het lichaam van een leeuw en een mensengezicht (dat van de koning). Het was de belichaming van de koninklijke macht en deed dienst als tempelwachter.
- b) Twee **obelisk**en: grote granieten naalden (tot 30 m hoog), versierd met inscripties. Het zijn symbolen van de zon.
- c) Twee of vier **beelden van de farao-bouwheer**: deze beelden noemt men ook wel eens *kolossen*.
- d) Twee monumentale trapeziumvormige **pylonen** met tussenin een smalle ingang. De pylonen hebben een dubbel doel:
 - ze voorzien de kunstenaars van een ruime oppervlakte om de heldendaden van hun koningen en goden te verheerlijken met reliëfs en inscripties
 - ze vormen een ideale achtergrond voor de standbeelden, obelisken en vlaggenmasten aan weerszijden van de ingang
- e) Een **voorhof** (*peristylum*): een grote open koer, omgeven met een zuilengalerij.
- f) Een **zuilenzaal** (*hypostielenzaal*) met platte bedekking: deze zaal omvat een midden- en twee zijschepen. De zuilen zijn kolossaal dik. In de tempel van Karnak hebben ze een omtrek van 11 meter!
- g) Het **Heiligdom** met het **Godenbeeld**: deze ruimte is voorbehouden aan de koning en de priesters.

4. DODEN (Geloof in het hiernamaals)

De Egyptenaren geloven in het leven na de dood. Zij geloofden dat iedereen een *BA* en een *KA* had. De *Ba* was de ziel, de *Ka* de onzichtbare tweeling van de mens. Wanneer iemand stierf geloofden ze dat de *Ba* en de *Ka* het lichaam verlieten en bleven leven in de graftombe. De *Ba* bleef in verbinding met de nog levende familie en vrienden van de dode. De *ka* reisde heen en weer tussen het lichaam en de andere wereld. De *Ba* en de *Ka* moesten het lichaam kunnen herkennen, anders konden ze het niet terugvinden en dan kon de dode ook niet eeuwig blijven leven. Daarom moest het lichaam bewaard blijven en moest er een mummie van gemaakt worden.

Egypte heeft dus een uitgesproken **grafcultuur**, wat uiteraard zijn gevolgen heeft voor de kunst. In het Oude Rijk worden de farao's begraven in piramides. Deze staan niet op zichzelf, maar maken

deel uit van een groter grafcomplex, bestaande uit een aanlegplaats aan de Nijl met een erepoort of een daltempel, vervolgens een gang die leidt naar een dodentempel, die met één zijde is aangebouwd tegen de piramide. De piramide zelf heeft een vierkante basis en driehoekige zijden, die bovenaan in een punt samenkomen. De zijden stelden de stralen van de zon voor, die neerschenen op de farao en hem onmiddellijk en voor altijd verbonden met de zonnegod. In de piramide bevinden zich één of meerdere graven.

De edelen en de eerste farao's werden begraven in **mastaba's**. Dit is de naam die de Egyptische werklieden NU aan die graven geven, omdat de bovenbouw hen doet denken aan de tichelstenen zitbank (in het Arabisch *Mastaba*) die aan de buitenkant van iedere winkel of verzamelplaats in hun dorpen te vinden is. In feite is de mastaba alleen maar de rechthoekige grafheuvel boven een ingewikkeld graf. Hij is massief, opgevuld met puin en aan de buitenzijde afgezet met tichelstenen. De onderbouw bestaat uit een ingang (A), een offerruimte (B) een serdab (Arabisch voor kelder), d.i. de beeldenkamer waar de beelden van de overledene staan (C), de schacht (D) waarlangs de Ba het graf verliet of binnenkwam en de grafkamer (E) met de sarcofaag en de mummie. De meeste binnenmuren zijn van fijne kalksteen, waarop een hele tekenstrip van taferelen uit het dagelijkse leven van de eigenaar werd aangebracht. In de grafcomplexen van Gizeh en Sakkara zijn de mastaba's opgesteld in rechte straten die naar het koningsgraf leiden.

Farao Djoser, grondlegger van de Derde Dynastie (ca. 2800 v.C.), is niet meer tevreden met één enkele mastaba. Samen met architect Imhotep bouwt hij zes mastaba's boven elkaar in natuursteen. Zo ontstaat de beroemde **trappenpiramide** van Sakkara met een rechthoekige basis (140 x 118 m) en een hoogte van 61m. Het graf van Djoser is nog steeds een adembenemend bouwwerk, sober en streng van vorm, eenzaam en majestatisch in de dorre woestijn. Hier valt direct een wezenlijke eigenschap van de Egyptische bouwstijl op. Elk monument is volledig in harmonie met de natuurlijke omgeving: de onmetelijke blanke muur rond het hele complex, de halfverheven versteende papyruszuilen, de sobere zuilengalerij naar het interieur, het enorme binnenplein dat baadt in het licht van de brandende zon, de grote kalkstenen piramide met de zes reuzentreden (naar de zon). De lijnen van Djosers grafcomplex lopen bijna onmerkbaar over in de levenloze woestijn eromheen. Leven en dood vloeien hier in elkaar over in een artistiek meesterwerk dat voor de oude Egyptenaren de steengeworden doodsgedachte symboliseerde.

De eerste zichtbaar gladde piramide is ca. 2680 v.C. gebouwd door farao Snofroe te Dasjoer. Deze piramide heeft een bijzonder profiel omdat de bovenste helft een minder steile helling heeft dan de onderste. Hierdoor vertoont ze een knik en wordt ze ook **knikpiramide** genoemd. Ze heeft een hoogte van 101 m en een vierkante basis van 206 m. De knikpiramide is echter geen apart type piramide en vormt geen eigen fase in de evolutie van de mastaba naar een klassieke gladde piramide, want haar vorm is beslist niet gewild. Voor de unieke knik bestaan diverse theorieën.

De ontwikkeling van de mastaba naar de **klassieke gladde piramide** beleeft haar hoogtepunt onder de farao's van de Vierde Dynastie (ca. 2600 v.C.): Snofroe, Cheops, Chefren en Mykerinos. Vooral de grote piramide van Cheops spreekt tot de verbeelding: ze was ca. 146 m hoog en heeft een basis van 252x252m. Ze telt 2.300.000 steenblokken van gemiddeld 2500 kg. Sommige wegen tot 15.000 kg. Ze is een wiskundig wonder. Het grondplan is een volmaakt vierkant met de zijden haarscherp naar de vier windstreken.

In het Oude Rijk en in het Middenrijk werden ongeveer 90 piramiden gebouwd. De grootste en berst bewaarde zijn die te Gizeh (Cheops, Chefren, Mykerinos) en te Sakkara (Djoser). Wat door de natuur werd bewaard is door de mens sterk aangetast: de piramiden werden gemakkelijk

steengroeven waaruit men afgewerkt materiaal kwam halen voor latere bouwwerken. Sommige "archeologen" gingen de piramiden te lijf met buskruit (!) tijdens hun onderzoek.

5. TRADITIONALISME

De Egyptische samenleving is gekenmerkt door traditionalisme, dwz. er is uiterlijk weinig verandering waar te nemen. Men houdt vast aan oude beproefde waarden, gewoonten, systemen, procédés. Ook in de kunst is dit het geval: zoals de farao in 3000 v.C. wordt uitgebeeld, zo wordt hij ook nog in 30 v.C. uitgebeeld.

II. Kenmerken van de Egyptische bouwkunst

1. Het gebruik van **natuursteen**
2. **Monumentaliteit**: ze zijn bedoeld om te blijven. Ze zijn groots. De eeuwigheidswaarde is belangrijk.
3. **Massaliteit**: ze zijn groot. Men kiest voor immense afmetingen, zowel wat het gehele gebouw betreft als in zijn afzonderlijke bouwelementen.
4. **Horizontaliteit**: de vlakke lijnen overheersen.
5. **Harmonie met de natuurlijke omgeving**
6. **Architraafbouw**: De Egyptenaren kennen de gewelfbouw niet, waardoor de druk van zoldering en dak zijwaarts wordt afgeleid. Daarom passen ze moeizaam de architraafbouw toe, dwz. het plaatsen van zware horizontale dwarsbalken (= architraven) op stevige verticale steunpunten (= zuilen). Op de architraven worden dan vlakke zolderingen gelegd. Om de neerwaartse druk van de zware bedekking op te vangen moet men de zuilen betrekkelijk dicht bij elkaar plaatsen. Hierdoor wordt de ruimte-indruk sterk verminderd: de zuilen schijnen de ruimte te verkleinen en samen te dringen. De Egyptische architecten realiseren dus niet het ver doorgedreven en gewaagd evenwicht tussen last en steun (cfr. gotische kathedralen) en slagen er dus niet in echt ruimte te scheppen. (*Kunst van Altamira tot heden*, p. 18-19)

III. Beeldende kunst van Egypte

Net zoals de bouwkunst zijn de beeldende kunsten toegepaste kunst. Ze moeten godsdienstige voorstellingen in een begrijpelijke vorm uitdrukken. Aangezien de dood een eeuwige verlenging van elke dag is, moet de kunstenaar het leven als iets onveranderlijks afbeelden.

1. De Rondsculptuur

- a) Het overgrote deel van de beelden zijn **koningsbeelden**. De farao is *geïdealiseerd* weergegeven, dwz. hij wordt uitsluitend jong en krachtig voorgesteld. Door zijn naam op het beeld te plaatsen wilde men hem het eeuwige leven schenken. In zijn linkerhand hield de farao dikwijls een herdersstaf (=veeteelt) en in zijn rechterhand een lijmzweep (=landbouw) waarmee de lijm uit rietstengels werd geslagen. Zijn kroon bestond uit een bolle witte muts (Opper-Egypte) en een puntige rode muts (Neder-Egypte). Hij droeg een kunstbaard (=waardigheid).
- b) De rechtopstaande beelden zijn in *rusttoestand*, de benen samen of de linkervoet lichtjes vooruit.
- c) De zittende beelden hebben de benen naast en bij elkaar. De armen zijn tegen het lichaam gedrukt, de handen op de knieën, ofwel de armen gekruist voor het lichaam met in de handen de koninklijke waardigheidsteken. De farao zat vaak op een troon, versierd met afbeeldingen van de belangrijkste planten uit de twee gebieden die hij regeerde: de lotusbloem (Opper-Egypte) en de papyrusplant (Neder-Egypte).
- d) De beelden zijn onderworpen aan de wet der **frontaliteit** en zijn dus bedoeld om vooraan bekeken te worden.
- e) De beelden zijn uitgevoerd in natuursteen, metaal of hout.
- f) Daarnaast zijn er een aantal "private" beelden. Bij deze beelden geldt minder de wet der traditie (vb. gehurkte schrijver). Het gewone volk wordt veel realistischer weergegeven.

2. De reliëfs en de schilderijen

- a) Er dient een onderscheid gemaakt te worden tussen wat zich in de graven en wat zich buiten de graven bevindt:
- In de graven: Hier komen **vlakreliëfs** voor (ook bas-reliëf = waarbij de figuren voor minder dan de helft buiten het vlak uitsteken). De afgebeelde scènes hebben meestal betrekking op het dagelijkse leven en vertonen vaak landbouwactiviteiten (om de dode blijvend van voedsel te voorzien), ambachtslieden aan het werk, banketscènes begeleid met muziek en dans (om iets vertrouwd gezelligs in de graven te brengen en om het heimwee van de dode te verzachten). In andere taferelen is de overledene afgebeeld in het gezelschap van een godheid die hem zal verdedigen bij het "laatste oordeel" in de onderwereld. Kortom de reliëfs hadden tot doel de eigenaar van het graf te dienen. De schilderijen hebben dezelfde functie en kenmerken als de reliëfs, doch hier wordt iets vrijer omgesprongen met de canon. In vergelijking met de reliëfs is het verhalende karakter groter.
 - Buiten de graven: Hier komen de **holreliëfs** voor = (verzonken reliëf : in het vlak worden de omtreklijnen in de diepte uitgehakt) omdat ze blootgesteld zijn aan regen en wind. Ze worden aangebracht op de tempelmuur of op de processiedoorgangen van de valleitempels naar de graftempels. In deze taferelen is de koning steeds actief aanwezig: hij doodt zijn vijanden, jaagt op wilde dieren, eert de goden, maait het koren of ploegt. Vanzelfsprekend hadden dergelijke reliëfs een grote propagandistische waarde. Naast deze koningstaferelen komen hier ook veel godentaferelen voor.
- b) Decoratieve schilderkunst: versierde de wanden van paleizen. Deze werken zijn bijna volledig verdwenen.
- c) Volkse schilderkunst: op papyrus en potscherven. Vertonen een grote levendigheid en gevoel voor humor.

d) algemene kenmerken:

- De mens wordt in een **fysiek onmogelijke houding** weergegeven: hoofd in profiel; oog frontaal, gerekt en ovaal (anders indruk van incompleet orgaan); schouders frontaal (symbool van kracht); de borst niet naar voor; de armen zijn onnatuurlijk aan het lichaam gezet en de voeten bevinden zich plat op de grond en voor elkaar geplaatst.
- Het **ontbreken van perspectief**: bij de Egyptenaren wordt het perspectief uitgedrukt door horizontale rijen onder elkaar te plaatsen. De onderste rij is de meest dichtbij, de bovenste de verste. Bovendien verkleinen de figuren NIET naargelang ze verder van de toeschouwer verwijderd zijn. De kunstenaar deed dit bewust. In zijn ogen vervormt het perspectief de werkelijkheid en daar had hij een vreemde afkeer voor. Zo komt hij tot onnatuurlijke gehelen.
- De **onderlinge grootte** wordt niet gedictieerd door het perspectief. Sociaal belangrijker figuren zijn groter afgebeeld dan minder belangrijke. Vb.: goden en farao altijd groter dan zijn onderdanen, priesters groter dan het gewone volk. Het is dus een kwestie van **sociale hiërarchie**.
- Een **natuurgetrouwe weergave**: de kunstenaar tekent niet wat hij ziet, maar wel wat er is! Vb. een koe zal altijd vier poten hebben ook al kan je er normaal gezien slechts twee zien.
- De reliëfs en de schilderijen worden gekleurd. Het zijn **gekleurde schaduwen**: de schilder tekent een silhouet en kleurt het met slechts één tint (= **monotonaliteit**). De kleuren zijn zuiver conventioneel en symbolisch. Het kleurenpalet is vrij beperkt met overwicht van okertonen. Wit wordt vooral gebruikt voor de kleding. Vrouwen = okergeel; mannen = steenrood; negers = donkerbruin. Techniek: de verf werd aangebracht op een droge pleisterlaag (al secco). Het zijn dus geen echte fresco's.

Herman DEFOORT
Rudy DE MEULEMEESTER
(te vermelden bij gebruik)